

ЕКОНОМСКЕ ОСНОВЕ НАЈСТАРИЈИХ НАСЕЉА У БЕОГРАДУ И ЊЕГОВОЈ ОКОЛИНИ

I

Најстарији трагови живота на широј територији Београда могу се пратити већ од палеолитског доба, од његових средњих епоха које припадају једном од топлијих интерстадијала Würtm-ског леденог доба као последње фазе дилувијалне геолошке епохе, на 200.000 до 80.000 година пре наше ере. У палеонтолошком погледу флора и фауна, а евентуално и човек овог доба и са овог терена, припадају широј дилувијалној области Србије, која је и раније и у најновије време пружала знатна и значајна геолошка и палеонтолошка документа, корисна за упознавање и реконструкцију слике живота из претходне геолошке епохе¹. Али, иако је опстанак дилувијалног човека био тесно везан за одређену фауну, чији су фосили већ одавно откривени у плеистоценским стратумима Србије, у овом делу наше земље још увек се није ништа поуздано знало о човеку леденог доба.

До 1951 године постојање палеолитског човека и његове културе било је утврђено само у северозападним југословенским областима, у Словенији и Хрватској. Јужно од Саве и Дунава дотад није био откривен ниједан сигуран налаз фосилног човека ни његовог насеља — ловачке станице, иако су фосили плеистоценске фауне — *Ursus spelaeus*, *Hyaena spelaea*, *Felis leo*, *Elephas primigenius*, *Equus caballus*, *Bos primi-*

genius и тако даље —, откривени на овом подручју, наговештавали постојање и ловачких станица људи, приближно типа и епохе као што је и *Homo primigenius var. Krapinensis*.

Најновија археолошка ископавања у Србији, вршена у раздобљу од 1951 до 1956 године, на неколико локалитета дилувијалне епохе, показала су да је и Србија била насељена у дилувијуму, у средњим и млађим његовим епохама, као што је то случај и са суседним балканским и подунавским земљама, изузев Грчке, у којој досад још нису утврђени трагови палеолитског човека и његове културе.

У вези са питањем и проблемом насељености територије Београда и његовог ширег подручја у дилувијално доба, С. Бродар је у једном од својих последњих радова,² који се односе на палеолитска налазишта на југу Југославије, подразумевајући ту и Србију, изразио сумњу у тачност ранијих података о постојању палеолитских налазишта у околини Београда. Читав низ наших и страних научника наводио је и Београд, односно његову околину, као област у којој су откривени трагови палеолитске културе и палеолитског човека. С. Бродар је, из оправданих разлога, изразио своју велику резерву у погледу тачности географског локализовања извесних палеолитских пећина у околини Бео-

¹ Цвијић, Ј., *Прекопска Пећина, Геолошки анали Балканског Полуострва*, Београд 1891; Жујовић, Ј. Јовановић, др Ђ., *Прилози за палеоантропологију српских земаља, Геолошки анали Балканског Полуострва*, Београд 1894.

² Brodar, S., *Historičen in kritičen pregled domnevnih paleolitskih najdišč na jugu Jugoslavije*, Slovenska Akademija znanosti in umetnosti, Razred za prirodoslovne vede, Ljubljana 1954, 411—414.

Сл. 1 — Предео на Лазаревачком друму бр. 15 на Чукарици са дилувијалним пећинама

града. Податке које су о овим налазиштима пружили Н. Breuil, 1923, затим G. Mac Curdy, 1924, Н. Obermaier, 1926 и, на крају, J. Skutil, 1950,³ С. Бродар сматра непотпуним и недовољно прецизним, па им зато и оспорава вредност поузданих научних обавештења («Kakor smo videli zgoraj (J. Skutil, 1950, 280), se navajanje aurinjaških najdb v jamah okolice Beograda v svetovni strokovni literaturi tudi v najnovjšem času še vedno ponavlja. Da to končno vendar preneha, smo prisiljeni ugotoviti da podzemskih jam v okolici Beograda ne poznamo, da o najdbah v njih pri nas ni in ne more biti ničesar znanega. Aurinjaciена v jamah pri Beogradu enostavno ni» (в. Бродар, о.п. цит. 412). (Као што смо видели горе навођење орињачких налаза у пећинама у околини Београда још увек се понавља такође и у последње време и у светској стручној литератури. Да се с тим коначно прекине, дужни смо утврдити да подземних пећина у околини

Београда не познајемо, да о налазима у њима код нас нема и не може бити никаквих података. Орињака у пећинама код Београда једноставно нема).

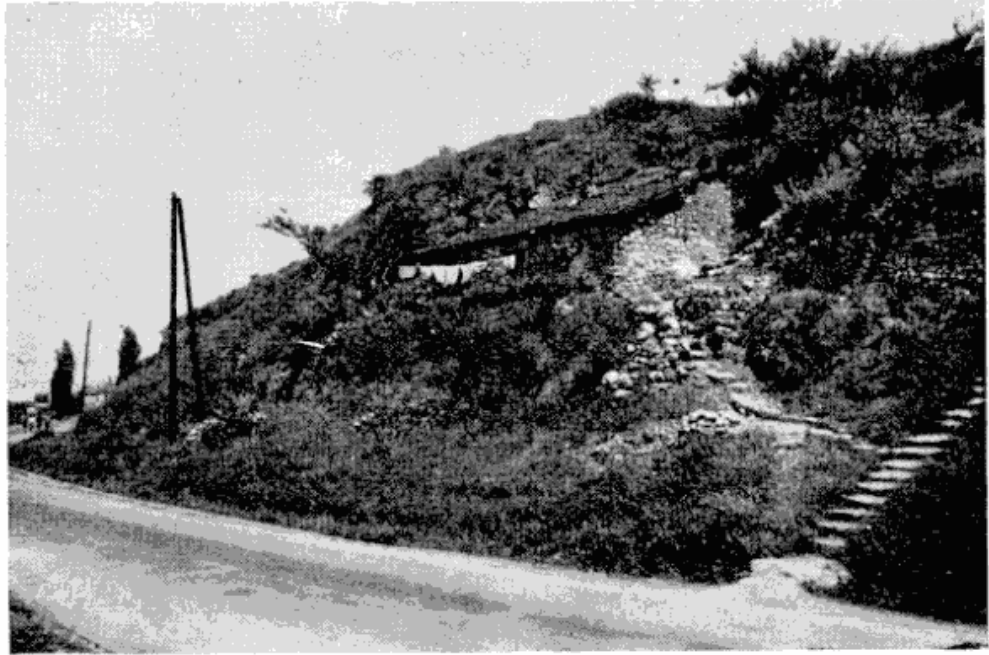
Међутим, најновије откриће богатог слоја дилувијалних фосила, извршено у јесен 1955 године у неколико пећинских отвора и у остацима једне поткопине (abri) на југозападним падинама Бановог Брда, између Чукарице и Жаркова, отворило је нову страницу у историји истраживања палеолитика на подручју Београда⁴. Уколико би овде то биле оне пећине у околини Београда о којима говори Н. Breuil, а наводе их и остали цитирани аутори, онда би и горње тврђење Бродарево било доведено у питање у погледу постојања палеолитских станица код Београда уопште. Али и поред ових чињеница, ми још увек не можемо потврдити да су ове пећине о којима говоре Н. Breuil и остали наведени аутори, односно да су то палеолитске ловачке станице орињачке епохе.

³ Breuil, Н., *Notes de voyages paleolithiques en Europe centrale, L'Anthropologie XXX, Paris 1923*; Mac Curdy, G., *The human origins I, 1924*; Obermaier, Н., *Jugoslawien, A. Paleolithikum u Ebert, Reallexikon der Vorgeschichte, s. v. Skutil, J., Balkanske paleolitikum, Obzor prehistoricky XIV, Praha 1950*. Сва ова лите-

ратура наведена је и у поменутој Бродаревој расправи.

⁴ Откриће је извршено код куће Николе Беслића, Лазаревачки друм бр. 15. На овоме друму од куће бр. 1 до куће бр. 15 налазе се још четири мања пећинска отвора, од којих су у трима откривени фосили плеистоценске фауне.

Сл. 2 — Кућа на Лазаревачком друму број 15 иза које је откривена пећина и профил са дилувијалном фауном

У овом случају у питању је једно откриће које се археолошки још не може дефинисати, али које већ пружа посредне палеонтолошке индикације на основу којих би се данас већ смело рећи, супротно наведеном Бродаревом закључку, да се у околини Београда налазе пећине које својим палеонтолошким материјалом наговештавају и човеково присуство на њима.

Открићем код Чукарице проширена је област палеолитске културе Србије до подручја самог Београда. А тиме су и раније претпоставке, иако у великој мери недовољно документоване, добиле нове потврде и нове могућности за даља и већ сасвим одређена истраживања палеолитика на терену Београда.

У прилог овим истраживањима ишло би и још увек дубиозно откриће једне фосилне људске лобање, чији индекс Retzius (73,4) показује формалне одлике човека неандерталске расе.⁵ Аутор чланка у коме се публикује откриће ове лобање, нађене код некадашње Видинкапије, сматрао је да његово датовање овога људског фосила у дилувијалну

епоху потврђују, поред облика и индекса калоте, и зуби *Elephas antiquus*-а, — откривени на истој дубини од 2,50 м, којој припада и људски фосил. Нажалост, савремена наука није у могућности да подвргне модерном испитивању одлике поменутог људског фосила, о чијој је судбини било говора у првој свесци овога зборника.⁶

II

Откриће код Чукарице проширило је домет нашег знања о животу на подручју Београда у дилувијално доба, о економским изворима од којих је зависила и могућност човековог постојања у ово доба и на овоме терену. На означеном месту, поред једне пећине чија два отвора воде у кретацејску геолошку формацију, у профилу чија дебљина износи преко три метра, утврдили смо у изванредно великој количини, фосилне остатке дилувијалне фауне, који у највећем броју случајева претстављају карактеристичне индикације ловачких станица палеолитских људи.

⁵ Zupanić, N., *Les premiers habitants des pays yougoslaves*, *Revue anthropologique* XXIX, Paris, 1919.

⁶ В. Јовановић, др Ђ., Прилози за палеоантропологију српских земаља, *Старинар*, IX,

I, 1892, 30—34. Ове податке помиње и Д. Гарашанин, *Археолошки споменици у Београду и околини*, *Годишњак Музеја града Београда* I, 1954, 47.

И поред све обазривости, коју захтева проучавање палеолитика уопште, можемо претпоставити са доста вероватноће и оправданих нада да овде није у питању природни и механички створени нанос дилувијалних фосила, него управо прва досада поузданије утврђена станица палеолитских ловаца на подручју данашњег Београда.

Археолошка ископавања ће одређеније и потпуније показати која је палеолитска епоха у питању, колико је ту трајао живот и којој варијанти палеолитских цивилизација припада евентуални културни материјал. Иако смо овде вршили само мања и оријентациона пробна истраживања, можемо већ сад рећи, с обзиром на слику палеонтолошких докумената које пружа овај аргумент, да је шира, а самим тим и ужа, територија Београда била насељена и у најстаријим периодима људске културне

Сл. 3 — Дилувијални профил иза куће на Лазаревачком друму број 15

историје уопште. Такав закључак оправдава откриће фосилних остатака управо оних животиња које су биле не само предмет повремениг лова, него и главна, готово искључива економска база човека и људских заједница средњег палеолитског доба, коме, судећи по фосилним документима, припада и налазиште на периферији Чукарице.

Међу фосилима који су досад одређени нађени су на овоме месту поред остатака пећинског медведа (*Ursus spelaeus*) и неких мањих карнивора (месојед) и кости великих хербивора (биљојед), еквида (коња), бовида (говеда) и цервида (јелена) који се овде јављају у неколико варијаната. Сва та богата фауна претстављала је широку економску базу за живот палеолитског човека и његових примитивних заједница.

Основаност наше претпоставке о ловачкој станици палеолитских људи на овоме месту почива управо на богатству и разноврсности фосилних остатака животиња разних врста. Управо су ове животиње које једне другима најчешће нису служиле као храна, и биле предмет лова палеолитских људи. Нагомилавање њихових костију у пећинама, или у њиховој непосредној близини, редовна је појава и на нашим и на страним палеолитским станицама. Зато се овакве појаве слојева и профила са фосилима разноврсне палеонтолошке фауне и могу сматрати поузданим знацима који наговештавају дилувијалног човека на оваквим местима и постојање његовог насеља.

Хидрографски положај Београда и његове околине допушта постављање хипотезе и о риболову, који је такође могао бити један од важних економских извора за живот дилувијалног човека на подручју нашег града. Овом привредном граном бавио се претежно човек млађих палеолитских епоха, што доказују рибарска оруђа, прављена од јелење кости, као и изванредан број уметничких радова палеолитског доба, на којима су, у плитском рељефу, угравирани претставе риба.⁷

⁷ Bayer, J., *Der Mensch im Eiszeitalter*, Leipzig 1927, 439, сл. 202.

Сл. 4 — Отвор дилувијалне пећине на Лазаревачком друму број 15

На евентуалну могућност постојања човека млађих палеолитских епоха на територији Београда указује поред наведених разлога, које пружа област Србије, и откриће фосила мамута (*Elephas primigenius*), савременог епохама горњег Würm-а, у току којих се и развијала млађа палеолитска култура. Откриће је извршено у самом центру града, на углу Коларчеве и Кнез Михаилове улице, на простору палате „Албанија”. Фосил овога елџантџда нађен је на дубини од 2 м од садашњег нивоа поменутих улица, у слоју квартарног леса, где су откривени и фосили квартарних шкољака и молуска.⁸

За разлику од палеолитика западне и средње Европе, према коме је извршена систематизација палеолитских епоха уопште, палеолитик Србије у ширем смислу, па самим тим и палеолитик на подручју Београда и у његовој околини, показује извесне знаке млађе хро-

нологије од палеолитика поменутих европских области. Артефакта, откривена на палеолитској ловачкој станици у селу Градцу код Крагујевца, у току 1952 године, као и један фосилни људски премолар, имају извесне морфолошке одлике које их приближавају облицима млађег палеолитика. Наши предмети, сем једног артефакта, не могу се класификовати у епохе горњег палеолитика, и поред тих и таквих одлика и могућности да су постојали хронолошки донекле паралелно са млађим палеолитиком западне и средње Европе. Оваква хипотеза, иако још увек више радног карактера него довољно документована, постаје могућна и оправдана због специфичних услова под којима се развијао палеолитик у подунавској области Србије. Удаљена од непосредног утицаја алпских глацијалних феномена и последица које су велики интервали Würm-ске епохе изазивали у свету плеистоценске фауне и флоре, северна Србија могла је да одржава мустијерску епоху за извесно време паралелно са

⁸ Ово откриће помиње и Dervichevitch, *Evolution de Belgrade*, Paris 1939, 63.

почетном фазом горњег палеолитика средње и западне Европе. У прилог овој претпоставци иде и откриће коштаних оруђа на нашим палеолитским локалитетима, карактеристичних, у глечерској области првенствено за горњи палеолитик или лептолитик. Коштана артефакта код нас се јављају временски и стратиграфски паралелно са типичним силексима мустијерске епохе. Због оваквог геоклиматског положаја подунавских области Србије мали су изгледи, иако нису сасвим искључени, да се у овој периглацијалној области открију епохе и културе млађег палеолитика, идентичне са културном и хронолошком скалом у областима у којима је живот стајао под непосредним утицајем централне европске и глечерске калоте.

На овај начин и са документима који нам данас стоје на располагању, покушали смо да утврдимо прве и најстарије економске услове под којима се почео развијати живот на широј и ужој територији Београда. База тога живота и примитивне људске заједнице била је ловачка привреда, у чијем се домету, вероватно, налазио и риболов. Будућа истраживања, нарочито археолошко-палеонтолошка, потврдиће још у већој мери оправданост наших закључака.

III

Епоха месолитика, који обележава почетке живота у алувијуму, као новој геолошкој епохи, на око 20.000 година пре наше ере, није оставила, колико нам је досад познато, видљивих трагова преисториских цивилизација на подручју Београда као ни у ужој области Србије. Иако је теорија о хијатусу између палеолитских и неолитских култура коначно оповргнута открићем читавог низа прелазних цивилизација између последњих плеистоценских и првих холоценских периода, нарочито у западној Европи (Kjökkenmøddinger-i, и concheirosi — слојеви богати остацима коштаних и кремених оруђа, и првим, најстаријим керамичким производима), археолошка истраживања у Србији још

увек нису дала резултате на основу којих би се почеци живота у савременој геолошкој периоди смели датовати у дубљу старост од оне којој припада неолитик.

С друге стране још увек није довољно јасан однос европског палеолитског становништва према месолитском. Економска база месолитског човека везана је претежно за море, за лов шкољки и риболов, за разлику од палеолитског човека који је претежно ловом на сувоземне животиње, велике карниворе и хербиворе, осигуравао свој опстанак. Али, иако је Е. Piette дефинитивно решио проблем месолитика, открићима у Fère en Tardenois и у пећини Mas d'Asil,⁹ у Јужној Француској, област Аријеж, на штету теорије о хијатусу, претпостављамо да су извесне области Европе, подразумевајући ту и Србију, у току месолитика биле ређе насељене, или чак и ненасељене управо због промена које су се, као последица престанка хладне Würm-ске епохе, у највећој мери одразиле у мењању света флоре и фауне, за који је био везан економски живот и опстанак палеолитског, а затим и месолитског човека. Идући за великим мамиферама као што су мамут (*Elphas primigenius*), носорог (*Rhinoceros tichorinus*), јелен (*Cervus megaceros*), који су почетком месолитика, дакле, у првом постгласијалном периоду холоцена, почели да напуштају појас умерене климе, лептолитски ловци су, као преци месолитских ловаца, такође се кретали све више према северу. Отуда је и месолитик нордских и скандинавских земаља знатно развијенији и потпунији у етапама своје еволуције, него што је то случај са областима умереног климатског појаса, коме припадају и северне области Балканског Полуострва.

У недостатку било каквих поузданијих докумената о постојању месолитске цивилизације на територији Србије и Београда, морамо претпоставити да је, по свршетку палеолитских епоха, које

⁹ Piette, E., Étude d'éthnographie préhistorique, *Anthropologie* 1895 и *Anthropologie* 1896.

су на овом терену поуздано утврђене, ново насељавање, нову антрополошку и етничку дифузију извршило тек неолитско становништво наших области. Тај процес могао је да отпочне тек после 5000 година пре наше ере, која приближно претставља горњу границу европског месоликита. На скали релативне хронологије најважнијих европских месоликитских цивилизација Lungby, Maglemose и Ertebølle, које припадају епохама Yoldia, Ancylus и Litorina,¹⁰ пост-вирмски постгласијал, у коме се развијају ове цивилизације, датован је у раздобље од 9000—5000 година пре наше ере. У том међувремену стварали су се нови климатски и економски услови за живот, смањивале су се површине покривене воденом масом која се нагомилавала, после отапања алпске и средњоевропске ледене калоте у равним пределима Подунавља и спречавала постојање живота и у оним областима које су биле насељене у палеолитско доба.

Пошто се миграције неолитских становника Блиског Истока у то време још нису кретале према југоисточној Европи и Балканском Полуострву, а ранији палеолитски насељеници, претопљени већ у месоликитске популације Севера и Скандинавије и везани за једну одређену привреду, нису више имали ни потребе ни могућности да се врате у стари крај, постоје разлози за хипотезу о ненасељености Београда и његове околине у месоликитско доба. У прилог овој хипотези говори не само потпуни недостатак макаквих трагова месоликитских цивилизација као и њихова распрострањеност претежно у атлантским и скандинавско-нордиским областима Европе, него, пре свега, неповољност климатских услова за развитак и опстанак оне привреде на којој је почивао живот месоликитских брахицефала.

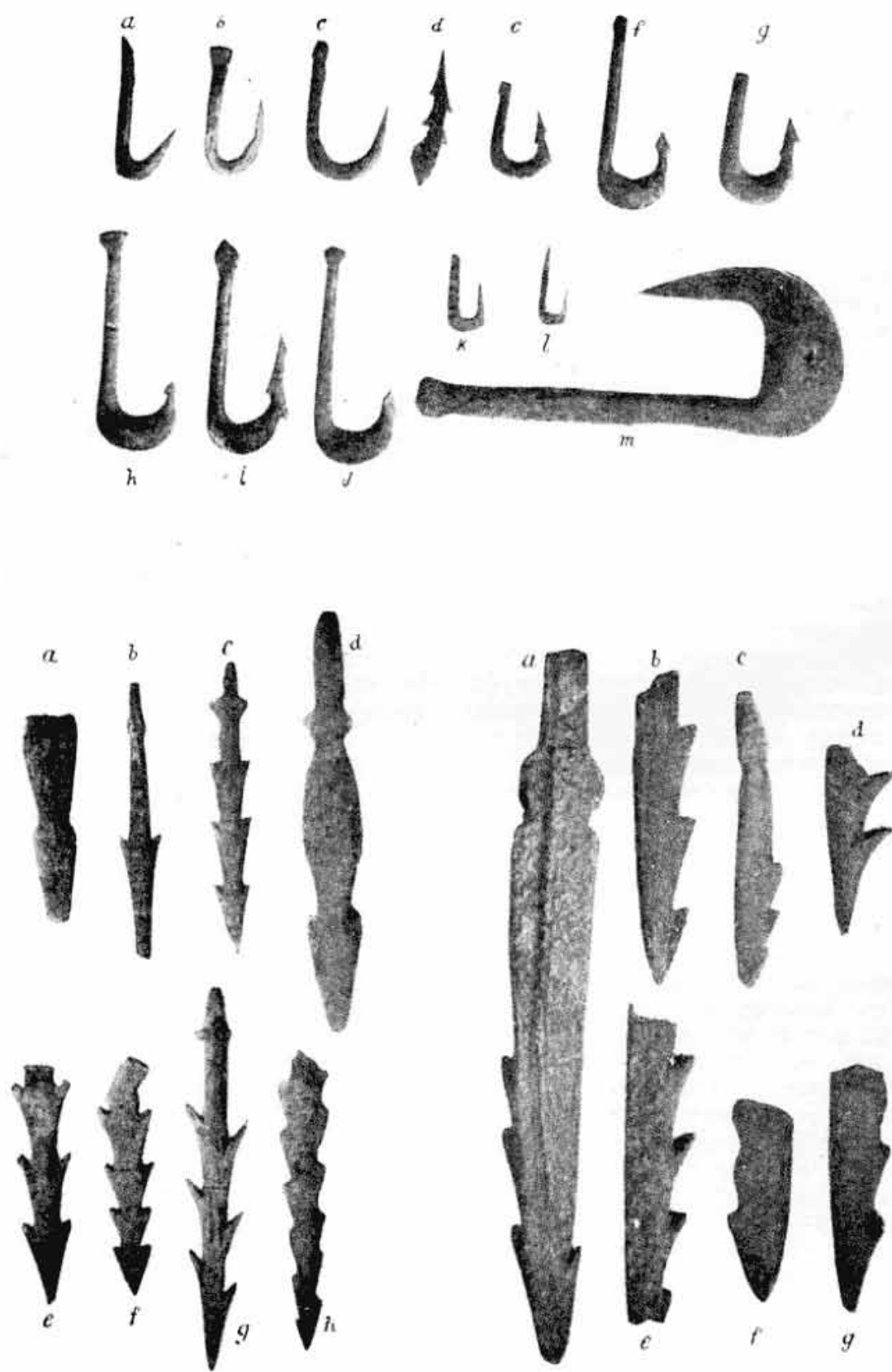
IV

Трагови и остаци неолитских цивилизација откривени су на ширем и ужем подручју Београда као и у његовој околини. Основно обележје ових цивилизација чине стална насеља, нови си-

стем привредног живота, везаног за промењене климатске услове, први облици организованих људских заједница и, на крају, нова интелектуална култура, тесно повезана са садржајем и развојем друштвено-економске еволуције тога доба.

Судећи према археолошким документима који су прикупљени на читавом низу локалитета неолитског културног и економског стадијума на подручју Београда и у његовој околини, може се рећи да је економска база неолитских цивилизација овде била веома широка. Привредна делатност неолитичара обухватала је поред лова и риболова, као споредних занимања, агрикултуру која је познавала гајење проса и јечма. Становници неолитских насеља на овом терену познавали су и припитомљене, доместициране животиње, изузев коња. Они су велики део свог времена посвећивали и занатској делатности, нарочито керамичкој, што показују велике количине ваза разноврсне фактуре, типологије и орнаментике. Потребе интензивнијег развитка привредног и културног живота захтевале су од неолитичара да познају и вештину рударског заната. Иако је ова грана праисториске привреде најмање испитана и проучена, може се рећи да су нео—, односно енеолитичари Београда и његове области довољно ценили значај и вредност минерала као сировине за прављење средстава производње, до којих су они долазили индиректно, вероватно разменом добара, или директним вађењем минерала из праисториских рудника. Откриће велике количине оруђа од опсидијана показује да су неолитска насеља са десне обале Дунава, у непосредној близини Београда, одржавала економске комуникације са облашћу Карпата и горње Тисе, одакле је овај минерал експортиран у праисториска насеља средњег Подунавља. С друге стране, могуће је да су већ неолитичари први отпочели рад у руднику Шупља Стена код Авале,

¹⁰ V. Clark, J. G. D., *The Mesolithic Settlements of northern Europe*, Cambridge, 1936 и Childe, G., *L'Aube de la civilisation européenne*, Paris 1949, 33.

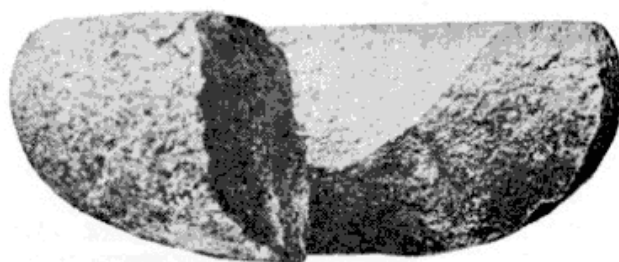
Сл. 5 — Коштана рибарска оруђа из Винче (Археолошка збирка Универзитета у Београду)

који је, као што је то познато из радова професора Милоја М. Васића, био у домену Винче и широке и дуготрајне рударске, односно металургиске активности њених становника. Према овоме аутору главни производи ове металургије, цинобер и жива, нису остајали у Винчи, него су слати Дунавом у грчке јонске колоније као скуповена трговачка роба, због које су јонски Грци и основали своју колонију у Винчи.¹¹

Проблем Винче, створен с једне стране објашњењем које професор М. Васић пружа за њено оснивање и њену хронологију, а са друге стране, супротним ставом читавог низа наших и страних археолога који Винчу сматрају неолитским насељем, заслужује посебну пажњу. Правилно решење овога проблема далеко прелази оквире и значај саме Винче. А пошто се и Винча налази у околини Београда и има у садржају своје цивилизације извесне појаве које су карактеристичне и заједничке и за остала праисториска насеља на ширем подручју Београда и његове околине — Мали и Велики Друм, Барајево, Чаршија, Бањица, Жарково, у самом Београду Калемегдан итд.¹², потребно је одредити шта претставља економску базу њихове цивилизације, нарочито Винче, њен однос према старијим и млађим праисториским цивилизацијама Подунавља, Балканског Полуострва и егејско-анадолског културног комплекса. Једино у томе односу моћи ће се утврдити релативна и апсолутна хронологија најстаријих праисториских насеља у Београду и његовој околини. У вези с тим моћи ће се поставити и етничко питање становника ових насеља. Иако је реч о Београду, ми ћемо највећи део тражених дедукција заснивати на анализи и интерпретацији Винче, која је пружила најбогатију и најзначајнију археолошку документацију од свих праисториских насеља у овоме делу Подунавља, па самим тим њена цивилизација репре-

зентује одређене праисториске периоде целе ове области.

Као прво тврђење, које можемо извести у анализи постављеног проблема, јесте закључак да најстарије насеље у Винчи почива на истим економским основама које су утврђене и на другим праисториским насељима Винчиног типа и области. Та база је примитивна агркултура и риболов (уколико се насеље налазило на обали или у близини реке).

Сл. 6 — Камени жрвањ из Винче (Археолошка збирка Универзитета у Београду)

Целокупни културни садржај тих насеља одговарао је управо таквој економској бази, и насеља овог стадијума позната су нам од Анадолије преко Крита, Тесалије, Македоније до средњег и доњег Подунавља. Становници оваквих насеља познавали су рударске методе експлоатације и екстракције минерала, потребних њиховој привреди. Они су познавали и извесне металургиске процесе којима су долазили до злата, бакра, олова. Али ови метали, макар да су појединачни налази откривени у инвентару неолитских, односно, енеолитских цивилизација, на пример на локалитету Терми I на Лезбосу,¹³ још увек нису били од пресудног утицаја на економски и културни развитак тадашњег друштва. Јер од метала нису прављена средства производње која су у млађим праисториским периодима, нарочито халштатском и латенском, створила, поред осталих услова, могућности за бржу и интензивнију економску и културну

¹¹ Васић, М., Јонска колонија Винча, Зборник радова Филозофског факултета, Београд 1948.

¹² Васић, М., Прилози ка решавању тројанских проблема, Глас СКА LXX, Београд, 1906

и Гарашанин др М. и др Д., Неолитско насеље у Жаркову, Старинар, Н. С. III—IV, 1953—54, Београд 1955.

¹³ Childe, *op. cit.*, 69 sqq.

еволуцију праисториског друштва. Ови моменти су од пресудног значаја за одређивање места једне цивилизације на лествици њених културних и хронолошких односа.

Средства производње у најстаријим слојевима у Винчи и насељима њеног типа у Београду и око њега су оруђа од глачаног камена типичних облика («Schuhleistenkeil»), која су примењивана у примитивној агркултури, а затим већи или мањи ножићи од силекса и опсидијана, карактеристични жрвњеви, тучкови и батови, и, на крају, харпуни, удице и трозупци од јелење кости, којима су Винчини становници ловили рибу. Сliku и садржај ове цивилизације употпуњава керамика. Својом фактуром, облицима и орнаментиком ова керамика не означава новину нити изузетну појаву у средњем Подунављу. Аналогије овој керамици могу се наћи и пратити од Троје, Крита и Тесалије до источне Бугарске, Бутмира и готово целог средњег Подунавља. Хронолошки она се може пратити од епоха кикладске и хеладске цивилизације до почетка старијег гвозденог доба у нашим областима.

Интелектуалну културу ове цивилизације претстављају схематизоване статуете које имају своје стилске аналогије у праисториској пластици Егеје, а по свом значењу стоје у вези са култом хтонских сила (Велике Мајке — Magna Mater и покојника). Религиозне и филозофске концепције, симболично означене у претстави људског, најчешће женског лика, могле су се родити само у таквом друштву чија је економика претежно била упућена на агркултуру.¹⁴ Ми смо већ раније показали да ни у Винчи ни на локалитетима њеног круга и културног нивоа овакве фигуре не претстављају индивидуална и персонафицирана божанства, као што су то, например грчки или римски антропоморфни богови.¹⁵ Пошто је религија функција и друштвених односа, који су са своје стране тесно везани за економ-

ску базу на којој почива друштво и облици његове организације, јасно је да друштвене заједнице Винчине културе и области немају исте интелектуалне погледе и потребе као што их има грчки полис или римски urbs.

Сведени у општи закључак сви ови моменти показују да материјална и духовна култура најстаријих сталних насеља у Београду и његовој околини одговара стадијуму којим почиње агркултурна привреда у средњем Подунављу и на Балканском Полуострву. Апсолутна хронологија оснивања тих насеља још увек нам није позната, иако са сигурношћу можемо рећи да нису старија од конца IV, ни много млађа од почетка II миленија старе ере. Овом међувремену одговарају почеци првих енеолитских цивилизација на Балканском Полуострву, којима по својим битним одликама припадају и најстарија насеља на подручју Београда. При утврђивању граница релативне хронологије у овој области потребно је водити рачуна о чињеници да се не могу постављати апсолутни синхронизми између датовања егејско-анадолског и балканско-подунавских праисториских епоха чији културни садржај показује неоспорне сродности. Ми сматрамо да се преношење културних тековина с југа према северу кретало лаганим ходом, који је трајао вековима, остварујући се пре кроз постепену дифузију мањих друштвених заједница и њихове цивилизације, него кроз велике и широке миграције праисториских становника читавих области као што се то обично мисли. Оваквим схватањем о ширењу једне цивилизације могу се објаснити и унутарње разлике које постоје међу разним групама једног истог културног и економског стадијума. Лагана дифузија једне културе и њених носилаца допушта претпоставку о истовременом постојању разних цивилизација на већој или мањој географској удаљености. Енеолитик средњег Подунавља и северних области Балкана постојао је у исто време кад

¹⁴ Гавела, Б., Magna Mater као појам и ликовна претстава, *Жива антика*, Скопље 1956.

¹⁵ Исти, Антички култ хероса као наслеђе праисториског друштва, *Жива антика*, Скопље 1953, 99—109.

је у Егеји већ бронза вршила одлучан утицај, током III и II миленија старе ере, на економски, друштвени и културни прогрес. Овај закључак потврђују и посредни и непосредни утицаји Егеје овог доба на винчанску културу, у којој се, на пример, пластика кикладског типа као и извесни предмети сакралног значења и намене могу објаснити једино овим утицајем.

Етнички проблем насеља енеолитских цивилизација у нашој области још увек није нашао своје право решење. Као што је познато, професор Милоје Васић приписује оснивање Винче јонским Грцима и њен живот датује у раздобље од VII века старе ере до 6 година нове ере. Они аутори који Винчу датују у енеолитик, односно у III милениј старе ере, стављајући је, без довољно оправдања, временски паралелно са старијим цивилизацијама Егеје и Мале Азије, где готово и нема чистог неолитика, нису покушали да реше етнички проблем најстаријих праисториских становника у Балканско-подунавској области. Једино је С. Schuchhardt у једној расправи, посвећеној Праилирима и процесу њихове индоевропеизације, поставио тезе о илирској етничкој припадности творца тракасте керамике (Bandkeramik), заступљене у претежној мери на праисториским насељима Београда и његове околине.¹⁶ У једном засебном раду ми смо показали неоснованост и неодрживост Шухартових теза и метода којим је овај угледни немачки археолог покушао да, више кроз произвољне конструкције, него на основу археолошке документације, постави и реши проблем не само етничког обележја најстаријих праисториских становника северних области Балкана, него и проблем првих Индоевропљана.¹⁷

Подаци које нам пружају праисториски локалитети у области Београда не дају нам могућност да њихове најстарије становнике одредимо и дефинишемо ни као Грке нити као Илире. То питање је део општег проблема етнич-

ког обележја преиндоевропског становништва Европе и његовог односа, с једне стране, према њеним најстаријим аутохтоним становницима, везаним преко месолитичара за палеолитско доба; с друге стране, ово је питање везано и за прву појаву одређених индоевропских популација, које се на европском континенту, нарочито у нашој области, јављају тек у доба развијене бронзанодопске и ране халштатске цивилизације. То је доба око средине II миленија старе ере до којег су се могла задржати и најстарија енеолитска насеља на подручју Београда. У исто време то је и датум велике прекретнице у историји европске праисторије, у којој Индоевропљани почињу да смењују етнички још увек анонимно преиндоевропско становништво. То је почетак новог периода у економској историји Балканско-подунавске области, који се манифестовао у појави и постепеном развоју нових цивилизација, чија је база била проширена употребом метала, интензивнијом металургијом, усавршавањем средстава производње, јачом разменом добара и стварањем нових облика гентилис, односно родовске друштвене организације.

Као што се види, најстарија насеља на територији Београда и у његовој околини налазе се у временским оквирима једног дугог раздобља, које траје од средњег палеолитика до краја енеолитика. Ни почетак ни крај ових насеља не може се још увек строго ограничити због разлога које смо раније навели. Али, према савременом стању науке и по подацима којима данас располажемо, могуће је утврдити, пратити и оценити етапе економског развоја ових насеља. Просућавајући привредну историју праисториских насеља у Београду и његовој околини и њихових цивилизација, отварају се могућности и за правилније гледање на ток еволуције интелектуалне културе, на развој облика друштвене организације и на антрополошко-етничке и хронолошке проблеме у најстаријој прошлости наше земље.

¹⁶ Schuchhardt, C., *Die Urillyrer und ihre Indogermanisierung*, Preus. Akad. d. Wissenschaften, Berlin 1937.

¹⁷ Гавела, Б., *Винча и Илири*, Старинар, Н. С. III—IV, 1953—54, Београд 1955.

LES BASES ÉCONOMIQUES DES PLUS ANCIENS ÉTABLISSEMENTS PRÉHISTORIQUES À BELGRADE

B. GAVELA

Avec un groupe de ses collaborateurs l'auteur de cet article a constaté, en 1955, dans la banlieue de Belgrade (Čukarica), un grand gisement diluvien, plein de fossiles de la faune quaternaire, caractéristique et significative pour les accumulations paléontologiques dans les stations des chasseurs paléolithiques. La découverte a été faite dans les grottes et sous un abri. Les espèces des animaux y constatées, représentant presque sans exception l'objet de la chasse de l'homme quaternaire, permettent l'hypothèse qu'il s'agit ici d'une station paléolithique, dont l'époque n'est pas encore assez claire (c'est vraisemblablement le paléolithique moyen ou les commencements du paléolithique supérieur). La constatation de ces grottes et de cet abri, affirment, directement ou indirectement, les premières informations sur les grottes paléolithiques aux environs de Belgrade que l'Abbé Breuil a mentionnés pour la première fois dans son article: Notes de voyages paléolithiques en Europe centrale, *L'Anthropologie*, XXX, Paris 1932. En même temps cette découverte pourrait contester la conclusion de M. S. Brodar, qui a exprimé son doute sur l'existence de ces grottes paléolithiques, datées à l'époque aurignacienne (V. S. Brodar, *Historičen in kritičen pregled domnevnih paleolitskih najdišč na jugu Jugoslavije*, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za prirodoslovje, Ljubljana, 1954, 411—414). Cependant, le contenu et le caractère de la faune trouvée dans le gisement sous l'abri en question, est identique avec la faune de deux autres stations paléolithiques — les premières stations paléolithiques en Serbie en général — Gradac près de Kragujevac, et Risovača près d'Arandjelovac, fouillées en 1951, 1952 et 1954 — 1956 avec un grand succès.

La base économique de la vie des habitants de ces grottes, y compris l'abri et les grottes près de Belgrade, dont le numéro n'est pas épuisé avec celles que nous avons citées, devait être, à côté, de la chasse, la pêche, grâce à la position hydrographique de Belgrade et des collines sur lesquelles

s'est formée la ville contemporaine de Belgrade.

L'auteur a souligné qu'il n'est pas possible, à l'état actuel de nos connaissances des civilisations préhistoriques, de trouver aucune trace de la vie à Belgrade et à ses environs de l'époque mésolithique. Ce n'est qu'au Néolithique ou plutôt à l'Énéolithique appartiennent les premiers commencements des établissements préhistoriques dans cette région. La vie économique de ces établissements est caractérisée par l'agriculture, la pêche, l'élevage et l'exploitation des minéraux et des mines. En ce qui concerne ces établissements néo-ou énéolithiques il est indispensable de constater le fait que leurs habitants avaient des relations économiques et commerciales ainsi que culturelles avec les régions septentrionales de la vallée du Danube moyen, et, de l'autre côté, avec le complexe anadolo-balkanique. C'est la céramique de Tissa, une grande quantité d'obsidien et les vases du type Badener, trouvés dans le domaine de Belgrade et ses environs (Vinča etc.) qui prouvent ces relations. D'autre part, dans la même région c'est la céramique peinte et lustrée, les statuettes anthropomorphes schématisées, quelquefois du type cycladique, qui découvrent les relations très intimes entre la région en question (Belgrade et ses environs) et les civilisations préhistoriques anadolien-nes et hélladiques.

Illustrations dans le texte:

- Fig. 1 — Région de grottes diluviennes sur la route de Lazarevac
- Fig. 2 — Maison sur la route de Lazarevac au N° 15 derrière laquelle fut découverte la grotte ainsi que le profil de faune diluvienne
- Fig. 3 — Profil diluvien derrière la maison de la route de Lazarevac au N° 15
- Fig. 4 — Entrée de la grotte diluvienne sur la route de Lazarevac au N° 15
- Fig. 5 — Outils en os de Vinča
- Fig. 6 — Moulin à bras en pierre de Vinča